

ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»
ЗАХІДНОДОНБАСЬКИЙ ІНСТИТУТ

(назва навчального підрозділу)

КАФЕДРА ПРАВА

(повна назва кафедри, циклової комісії)

КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни «Господарський процес»

(назва дисципліни)

на тему: «Окружні господарські суди в Україні: нормативна модель та проблеми її реалізації»

Студента (ки) Аксьонові О.К.

групи ІН35-9-22- Б1П(4,0д)

напряму підготовки (спеціальності) Право

Керівник, доцент кафедри права Житник М.О.

(посада, вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

Оцінка:

Національна шкала _____

Кількість балів: ____ ECTS ____

Члени комісії

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

м. Київ - 2026р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. НОРМАТИВНА МОДЕЛЬ ОКРУЖНИХ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ В УКРАЇНІ.....	5
1.1. Поняття та місце окружних господарських судів у судовій системі України	5
1.2. Нормативно-правове регулювання створення та діяльності окружних господарських судів	10
РОЗДІЛ 2. ПОВНОВАЖЕННЯ ОКРУЖНИХ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ У МЕЖАХ НОРМАТИВНОЇ МОДЕЛІ	17
2.1. Юрисдикція та компетенція окружних господарських судів	17
2.2. Процесуальні повноваження суддів господарських судів	21
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМАТИВНОЇ МОДЕЛІ ОКРУЖНИХ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ В УКРАЇНІ	28
3.1. Стан реалізації нормативної моделі окружних господарських судів	28
3.2. Основні проблеми та перспективи її подальшої реалізації	32
ВИСНОВКИ	38
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	40

ВСТУП

Актуальність теми. Судова система України перебуває у стані постійного реформування, що зумовлено необхідністю підвищення ефективності правосуддя, забезпечення доступу до суду та приведення національного законодавства у відповідність до європейських стандартів здійснення судочинства. Одним із напрямів судової реформи стало нормативне запровадження окружних господарських судів як судів першої інстанції у сфері господарського судочинства.

Відповідно до положень Конституції України та Закону України «Про судоустрій і статус суддів» окружні господарські суди визначені як складова спеціалізованої системи господарських судів. Разом із тим, незважаючи на законодавче закріплення цієї судової моделі, її повноцінна реалізація на практиці залишається незавершеною. Фактично окружні господарські суди в Україні функціонують переважно як нормативна модель, що зумовлює наявність істотного розриву між приписами законодавства та реальним станом організації господарського судочинства.

Питання організації та діяльності господарських судів неодноразово ставали предметом наукових досліджень вітчизняних учених-правників. У працях В. В. Комарова, М. І. Козюбри, О. М. Пасенюка, С. Я. Фурси, Н. С. Кузнецової розкрито загальні засади судоустрою, принципи здійснення правосуддя, юрисдикцію та процесуальні повноваження господарських судів. Водночас окружні господарські суди як самостійна нормативна модель судоустрою, реалізація якої залишається незавершеною, досліджені фрагментарно. Переважно вони розглядаються у науковій літературі лише в контексті судової реформи без комплексного аналізу причин та наслідків їх неповної реалізації.

У зв'язку з цим **наукова новизна курсової роботи** полягає у комплексному дослідженні окружних господарських судів України саме як нормативної моделі судоустрою, а не як повноцінно функціонуючої судової інституції. У роботі здійснено аналіз нормативно-правового регулювання

створення та діяльності окружних господарських судів, визначено їх нормативно закріплені повноваження, а також виокремлено основні проблеми реалізації відповідної моделі в сучасних умовах.

Метою курсової роботи є дослідження окружних господарських судів в Україні як нормативної моделі та аналіз проблем її реалізації. Для досягнення мети у роботі поставлено завдання з'ясувати місце окружних господарських судів у системі судоустрою України, проаналізувати нормативно-правове регулювання їх створення та діяльності, охарактеризувати нормативно закріплені повноваження у межах відповідної моделі, встановити основні проблеми, що зумовлюють незавершеність її впровадження, та визначити можливі напрями подальшого вдосконалення.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері організації та здійснення господарського судочинства в Україні.

Предметом дослідження є нормативна модель окружних господарських судів України та проблеми її реалізації.

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних підходів, що забезпечують аналіз нормативного матеріалу, його тлумачення, систематизацію та зіставлення нормативної конструкції з практикою її реалізації.

Структура роботи зумовлена метою і завданнями дослідження та включає вступ, три розділи, висновки і список використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. НОРМАТИВНА МОДЕЛЬ ОКРУЖНИХ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ В УКРАЇНІ

1.1. Поняття та місце окружних господарських судів у судовій системі України

Окружні господарські суди в Україні слід розглядати насамперед як елемент нормативної моделі судоустрою, тобто як інституцію, дизайн і повноваження якої визначені Конституцією та законами, незалежно від повноти фактичного впровадження цієї моделі на практиці. У такому розумінні «нормативна модель» охоплює: конституційні принципи побудови судової системи; законодавче визначення видів судів, їх компетенції та інстанційності; процедури утворення, реорганізації і ліквідації судів, а також умови початку їх діяльності; процесуальні правила, які задають межі юрисдикції відповідної ланки судів. Саме сукупність цих елементів формує модель окружних господарських судів як місцевої ланки спеціалізованого судочинства.

Конституційні засади місця господарських судів у системі правосуддя впливають із положень про виключність здійснення правосуддя судами та про універсальність судової юрисдикції щодо юридичних спорів. Зокрема, Конституція закріплює, що правосуддя здійснюють виключно суди, а делегування чи привласнення цих функцій іншими органами не допускається. Одночасно Основний Закон встановлює, що судоустрій будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом. [1] Для господарського судочинства це має подвійне значення: по-перше, легітимізує виділення господарських судів як спеціалізованої підсистеми в межах єдиної судової влади; по-друге, задає критерії територіальної організації місцевої ланки, до якої належать окружні господарські суди.

У науковій літературі конституційні принципи територіальності та спеціалізації традиційно розглядаються не як декларації, а як організаційні «рамки» судового дерева, що визначають логіку побудови інстанцій і підвідомчість категорій спорів. Так, у працях з проблем судоустрою наголошується, що система принципів судової влади еволюціонує, а доктрина

приділяє особливу увагу тому, як ці принципи «працюють» у конкретних моделях судів; у цьому контексті згадуються дослідження низки українських учених, зокрема М. І. Козюбра, В. В. Комаров, а також інших авторів, які аналізують системні засади організації правосуддя. У межах цієї логіки господарські суди постають як інституційна форма реалізації спеціалізації: спеціалізація не зводиться до «назви» суду, а означає відокремлення категорій спорів, процедур і професійної компетентності суддівського корпусу для забезпечення більш передбачуваного та фахового розгляду господарських конфліктів.[18, 19]

Переходячи від конституційних засад до законодавчого рівня, ключовим є те, що чинний закон про судоустрій прямо визначає окружні господарські суди як місцеві господарські суди. Так, закон встановлює: «місцевими господарськими судами є окружні господарські суди», а також окреслює, що місцеві господарські суди розглядають справи, які виникають із господарських правовідносин, та інші справи, віднесені законом до їх юрисдикції.

Отже, на рівні нормативної конструкції окружний господарський суд це **місцевий суд (перша інстанція)** у спеціалізованій господарській гілці, покликаний забезпечувати доступність і професійну якість правосуддя у спорах, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності.

Звідси впливає і місце окружних господарських судів у загальній архітектоніці судової системи: вони належать до місцевої ланки, над якою знаходяться апеляційні господарські суди, а касаційний перегляд забезпечується в межах Верховного Суду відповідною касаційною інстанцією. Відповідно, окружні господарські суди є вхідною точкою для більшості господарських спорів, тоді як апеляція та касація виконують коригуючу й уніфікаційну функції, забезпечуючи єдність практики та стандарти справедливого суду. У цій триланковій моделі особливо важливим є інституційний баланс: з одного боку спеціалізація, що сприяє якості; з іншого єдність судової системи, що унеможливорює формування замкнених» підсистем із власними правилами поза загальними стандартами правосуддя.

Компетенційна «прив'язка» окружних господарських судів визначається не лише законом про судоустрій, а й процесуальним законодавством.

Господарський процесуальний кодекс встановлює предметну та суб'єктну юрисдикцію господарських судів, закріплюючи, що вони розглядають спори, які виникають у зв'язку зі здійсненням господарської діяльності, та інші справи у визначених законом випадках. Саме процесуальні норми конкретизують, які категорії справ належать до господарської юрисдикції, а також задають механізми передачі справ, запобігання конфліктам юрисдикції та гарантії «права на повноважний суд». Ця зв'язка закон про судоустрій та процесуальний кодекс є принциповою: перший визначає інституцію, другий, наповнює її реальним функціональним змістом через правила підвідомчості та процедури розгляду.[22, ст. 81]

Важливо підкреслити, що в українському праві термін «окружний» не є випадковим: він відображає прагнення законодавця уніфікувати найменування місцевих судів, як окружні суди як місцеві загальні; окружні адміністративні, як місцеві адміністративні; окружні господарські, як місцеві господарські. Така термінологічна уніфікація відповідає ідеї системності судоустрою та прозорості для учасників процесу: тип суду має читатися з його назви, а сама назва корелювати з інстанційністю та спеціалізацією. Водночас доктрина звертає увагу, що формальна уніфікація назв сама по собі не гарантує ефективності: вирішальними залишаються кадрові, організаційні й бюджетні умови, а також узгодженість процедур утворення/ліквідації судів із реальними потребами правосуддя.

Нормативне закріплення окружних господарських судів як місцевої ланки отримало подальшу конкретизацію в актах, спрямованих на реорганізацію мережі судів. Зокрема, указом Президента було передбачено ліквідацію місцевих господарських судів - обласних, а також судів міст Києва/Севастополя та АРК і утворення натомість окружних господарських судів у відповідних територіальних межах.[6] Сам по собі цей акт у сукупності з положеннями закону про судоустрій фіксує задум: перехід від моделі, де місцеві господарські

суди прив'язані до адміністративно-територіальних одиниць типу «область», до моделі «окружних» судів як базової ланки місцевого суду. Однак у правовій системі значення має не лише акт утворення, а й умови початку діяльності новоутвореного суду та юридичні наслідки для суду, що ліквідується.

Саме тут проявляється важливий елемент нормативної моделі: законодавець передбачає механізм «безперервності здійснення правосуддя». Закон про судоустрій прямо встановлює, що господарські суди областей, міст Києва та Севастополя, а також суд АРК продовжують здійснювати свої повноваження без обмеження строком до утворення та початку діяльності окружних господарських судів, юрисдикція яких поширюється на відповідну територію. Додатково закон визначає загальний підхід до моменту припинення здійснення правосуддя судом, що ліквідується: якщо ліквідовано суд і утворено новий, то суд, що ліквідується, припиняє здійснення правосуддя з дня опублікування повідомлення про початок роботи новоутвореного суду у передбаченому законом порядку.[22] Такий механізм, з одного боку, юридично «страхує» систему від вакууму правосуддя; з іншого демонструє, що реформа назв і мережі судів має сенс лише за умови фактичного запуску нових судів.

З огляду на це, місце окружних господарських судів у судовій системі доцільно описувати у двох площинах: нормативній і функціональній. У нормативній площині окружні господарські суди це місцеві спеціалізовані суди, які становлять першу інстанцію господарського судочинства та діють у межах принципів територіальності й спеціалізації. У функціональній площині стан реалізації моделі на перший план виходить питання фактичного розгортання мережі таких судів і забезпечення їх кадровим складом.

Показово, що у публічних документах органів державного фінансового контролю констатовано: реалізація указів щодо утворення окружних та окружних господарських судів із грудня 2017 року тривалий час не була здійснена, а новоутворені місцеві окружні суди не розпочали діяльність у відповідний період, при одночасному продовженні здійснення правосуддя судами, що підлягали ліквідації. Для дослідження «нормативної моделі та

проблем її реалізації» ця обставина є методологічно значущою: вона показує розрив між інституційним проектом, моделлю і практикою його впровадження.

У доктринальному вимірі питання «місця» окружних господарських судів не зводиться лише до інстанційності. Значна частина наукових підходів акцентує, що спеціалізація судів повинна забезпечувати не відокремлення «корпоративного» правосуддя, а підвищення якості судового захисту в економічних відносинах.

У цьому сенсі позиції В. Д. Бринцев щодо стандартів правової держави та інституційних гарантій судової влади (зокрема вимоги до організації правосуддя як умови реального захисту прав) корелюють із тим, що господарська юстиція має функціонувати як частина єдиного механізму верховенства права, а не як ізольована система. [16]

Так само у працях С. Я. Фурса, присвячених проблемам юрисдикції та доступу до суду, послідовно підкреслюється значення чіткого розмежування компетенції як передумови ефективного правосуддя: коли межі юрисдикції є зрозумілими, учасники обороту зменшують транзакційні витрати на «пошук» суду, а система це ризики процесуальних зловживань через маніпуляції підсудністю.[21] Зрештою, саме через таку «функціональну оптику» окружний господарський суд постає не просто територіальною одиницею, а інституцією, що має гарантувати прогнозованість і професійну якість вирішення економічних спорів.

Підсумовуючи, окружні господарські суди в Україні у нормативному значенні, це: місцеві спеціалізовані суди господарської юрисдикції; перша інстанція у триланковій системі перегляду господарських справ; елемент єдиної судової влади, побудованої на принципах територіальності та спеціалізації; інституція, чия компетенція визначається процесуальним законом і спрямована на вирішення спорів у сфері господарської діяльності. Водночас для теми курсової принципово, що ця модель має власний «перехідний контур», який забезпечує безперервність правосуддя до моменту фактичного запуску

новоутворених судів, а отже, дозволяє коректно розрізняти правову модель та практику її реалізації.

1.2. Нормативно-правове регулювання створення та діяльності окружних господарських судів

Нормативно-правове регулювання створення та діяльності окружних господарських судів в Україні вибудовується як багаторівнева система, у якій конституційні приписи задають базові параметри судоустрою, профільний закон деталізує модель місцевих судів і механізми їх інституційного запуску, а процесуальне законодавство визначає предметну й територіальну юрисдикцію та процедурну форму здійснення правосуддя. У сукупності ці елементи формують «нормативну модель» окружного господарського суду як місцевого спеціалізованого суду першої інстанції, що функціонує в межах визначеної території та розглядає спори з господарських правовідносин.

Конституційні засади у цій площині мають подвійне значення. З одного боку, вони фіксують вимогу «суду, встановленого законом» як елементу правової визначеності та легітимності судової інституції, що кореспондує зі стандартами статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо «independent and impartial tribunal established by law».[2] З іншого боку, перехідні механізми конституційної реформи правосуддя 2016 року тимчасово модифікували інструменти інституційного розгортання судової системи: пункт 16-1 розділу XV «Перехідні положення» передбачив, що до впровадження нового адміністративно-територіального устрою, але не довше ніж до 31 грудня 2017 року, утворення, реорганізацію та ліквідацію судів здійснює Президент України на підставі та у порядку, що визначені законом підпункт 6. Саме ця конструкція пояснює, чому ключове рішення про перехід від «господарських судів областей» до окружних господарських судів було формалізовано актом глави держави наприкінці 2017 року, водночас

залишаючись «прив'язаним» до закону як до джерела, що визначає порядок і рамки такого утворення.

Профільним актом, який кодифікує судоустрійні правила, є Закон України «Про судоустрій і статус суддів». У системі його приписів окружні господарські суди прямо окреслені як різновид місцевих судів: закон встановлює, що місцевими господарськими судами є окружні господарські суди, а місцевий суд діє як суд першої інстанції у порядку, встановленому процесуальним законом.[4] Таке нормативне рішення є проявом загального принципу спеціалізації судової системи: господарські суди покликані забезпечити фаховий розгляд спорів, що виникають у сфері господарювання, а спеціалізація, у теоретико-правовому вимірі, підсилює передбачуваність правозастосування та якість судових рішень. У науці господарського процесу і судоустрою ця ідея розкривається через акцент на зв'язку між інституційною спеціалізацією та ефективністю захисту прав учасників економічного обороту; зокрема, дослідники господарського процесу підкреслюють, що процесуальна форма і спеціалізація суду мають слугувати інструментами доступу до правосуддя та належного судового захисту у підприємницьких відносинах.

Разом із визначенням виду суду закон формує юридичний алгоритм його створення і початку роботи. Центральним є положення, яке поєднує судоустрійні рішення з організаційно-адміністративними процедурами: забезпечення функціонування судової влади визнано обов'язком держави, а в Україні діє єдина система організаційного забезпечення судів, у якій беруть участь Вища рада правосуддя, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Державна судова адміністрація України, Національна школа суддів України та інші органи у межах компетенції. У цьому фрагменті закону важливо те, що «створення суду» не зводиться до видання установчого акта, а передбачає комплекс реєстраційних, кадрових, фінансових і матеріально-технічних рішень, без яких суд як інституція не здатен реалізувати юрисдикційну функцію.

Окрему увагу закон приділяє юридичному моменту переходу повноважень від «старого» суду до новоутвореного. Встановлено, що у разі

ліквідації суду та утворення нового суду на цій території суд, що ліквідується, припиняє здійснення правосуддя з дня опублікування в газеті Голос України повідомлення голови новоутвореного суду про початок роботи. Така модель має забезпечити процесуальну безперервність і передбачуваність для учасників спорів: до офіційного оголошення правосуддя здійснює чинний суд, а після оголошення компетенція переходить до нового суду, з одночасним механізмом передачі справ і матеріалів. Нормативний сенс цієї конструкції полягає у мінімізації «юридичного вакууму», коли формально ліквідована установа ще фактично розглядає справи, або навпаки новий суд оголошено, але він не спроможний приймати провадження.

Перехід від обласних господарських судів до окружних господарських судів був закріплений через поєднання приписів закону та президентського указу. Пункт 40 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» встановив, що місцеві суди продовжують здійснювати повноваження до утворення та початку діяльності місцевого окружного суду, юрисдикція якого поширюється на відповідну територію, а також передбачив модель утворення місцевих окружних судів шляхом реорганізації відповідних місцевих судів.[4] Ця норма, по суті, розв'язує дві задачі: по-перше, легітимує перехідний період і зберігає «операційну» здатність судової системи; по-друге, задає організаційний інструмент реформування через злиття, що теоретично мало б скоротити транзакційні витрати створення «з нуля» та спростити передачу майна, кадрів і справ.

Указ Президента України від 29.12.2017 № 453/2017 «Про ліквідацію місцевих господарських судів та утворення окружних господарських судів» є ключовим установчим актом у цій частині. У ньому прямо зазначено, що він видається відповідно до підпункту 6 пункту 16-1 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України та низки приписів Закону України «Про судоустрій і статус суддів», включно з пунктом 40 розділу XII. Змістовно указ реалізував модель «ліквідувати чи утворити», перелічивши суди, що підлягають ліквідації, зокрема господарські суди областей і міст, та визначивши відповідні

окружні господарські суди з локалізацією їх місцезнаходження. Нормативна роль такого акта полягає у «картографуванні» нової мережі місцевих господарських судів, тоді як закон забезпечує загальні правила утворення, початку роботи, кадрового та організаційного наповнення.[1, 4, 6,]

Однак регулювання створення окружних господарських судів не вичерпується установчим указом. Воно передбачає подальші юридично значущі дії у сфері організаційного забезпечення, які закон прямо делегує системі органів суддівського врядування та судової адміністрації.

Так, Державна судова адміністрація України забезпечує виконання рішень про утворення чи припинення судів, а також здійснює дії щодо реєстрації новоутвореного суду як юридичної особи та організовує належний початок його роботи через інститут тимчасово виконуючого обов'язки керівника апарату. У доктрині організаційного забезпечення правосуддя наголошується, що саме такі адміністративні компоненти визначають реальну спроможність суду виконувати конституційну функцію, адже незалежність суду є не лише гарантією від зовнішнього впливу, а й інституційною здатністю здійснювати правосуддя в умовах належного фінансування, кадрового забезпечення, матеріально-технічної бази та ефективного судового адміністрування. Цю позицію послідовно обґрунтовує Василь Бринцев, пов'язуючи стандарти правової держави з національною моделлю організаційного забезпечення судової влади та вказуючи на реформаторські ризики «незавершеності» судово-правових перетворень без належної інституційної підтримки. [16]

Функціонування окружного господарського суду як органу, що здійснює правосуддя, неможливо описати поза процесуальним регулюванням. Сам Закон «Про судоустрій і статус суддів» відсилає до процесуального закону, а Господарський процесуальний кодекс України визначає юрисдикцію та повноваження господарських судів і встановлює порядок здійснення судочинства у господарських судах. У цьому сенсі «діяльність» окружного господарського суду нормується як через судоустрійні приписи так і через процесуальні приписи. Норми статті 20 ГПК України окреслюють предметну

юрисдикцію господарських судів, визначаючи, що вони розглядають спори, пов'язані із здійсненням господарської діяльності, та інші справи у визначених законом випадках.[5] Територіальна юрисдикція у загальному вигляді встановлюється через правило пред'явлення позову за місцезнаходженням чи місцем проживання відповідача, що забезпечує передбачуваність розподілу справ між судами та процесуальну рівновагу сторін. У науковій літературі з господарського процесу підкреслюється, що саме чіткість юрисдикційних правил та їх послідовне застосування є базою для правової визначеності у бізнес-середовищі та інструментом запобігання зловживанням процесуальними правами через маніпулювання підсудністю; такі акценти, зокрема, простежуються у навчально-науковому узагальненні Людмила Мелех щодо структури господарської судової системи та розмежування правовідносин, які розглядають у межах підвідомчості господарських судів.

Водночас нормативна модель окружних господарських судів демонструє характерну для перехідних реформ напругу між «установчим рішенням» і «запуском інституції». Формально-правовий факт утворення суду через указ 2017 року не тотожний факту початку роботи суду як органу правосуддя, оскільки закон пов'язує припинення здійснення правосуддя ліквідованим судом і передачу справ з офіційним повідомленням про початок роботи новоутвореного суду. Через це правова система вимушена утримувати паралельні конструкції: «нові» суди існують як елемент нормативної архітектури, тоді як «старі» продовжують фактичне здійснення правосуддя до моменту, коли будуть виконані організаційно-кадрові умови запуску.

Ця напруга посилилася подальшими змінами законодавства, які прямо вплинули на можливість реалізації установчих актів 2017 року. У прикінцевих положеннях Закону «Про судоустрій і статус суддів» у подальшій редакції з'являлися приписи, що фактично «заморожували» добір і призначення суддів до новоутворених окружних судів, створених указами від 29 грудня 2017 року, включно з указом № 453/2017. [4] З нормативної точки зору це означає, що законодавець, реагуючи на зміну адміністративно-територіальної конфігурації

та інші системні фактори, може тимчасово змінювати траєкторію судоустрійної реформи, створюючи ситуацію, коли формально утворена мережа окружних господарських судів не наповнюється суддівським корпусом у передбачений механізмами добору спосіб. Для оцінки такої практики важливо, що вона впливає не лише на кадрові процедури, а й на саму логіку територіальності та спеціалізації, адже невизначеність щодо «реальної» мережі судів транлюється у правову визначеність для суб'єктів господарювання.

На цьому тлі значущими стають висновки органів зовнішнього контролю і суддівського врядування, які фіксують проблеми практичної реалізації нормативної моделі. У матеріалах Рахункова палата, присвячених аудиторським ефективності, зверталася увага на те, що окружні суди, утворені указами 2017 року, у відповідний період не розпочали діяльність, що мало наслідком збереження навантаження на «старі» суди та ускладнювало досягнення цілей оптимізації мережі.[12] Хоча ці висновки вже виходять за межі «чистого» опису нормативних норм, вони важливі для розуміння якості нормативного регулювання: закон і указ створюють юридичну рамку, але реалізація залежить від узгодженої роботи кадрових і адміністративних механізмів, фінансування, інституційної спроможності органів добору суддів та управління судовою системою.

Отже, нормативно-правове регулювання створення та діяльності окружних господарських судів в Україні являє собою цілісну, але багатокомпонентну конструкцію. Її «ядро» складають конституційні приписи та Закон «Про судоустрій і статус суддів», які визначають вид суду, принципи територіальності й спеціалізації, порядок утворення, організаційного забезпечення та запуску роботи через офіційне повідомлення. Інституційну конкретизацію мережі судів забезпечив указ Президента 2017 року, що ліквідував попередні місцеві господарські суди та утворив відповідні окружні суди, посиляючись на конституційні перехідні повноваження і законодавчі норми. Процесуальний вимір діяльності окружних господарських судів деталізований Господарським процесуальним кодексом, який визначає

юрисдикцію, підсудність і загальні правила здійснення господарського судочинства. Наукові підходи, представлені в працях Василь Бринцев та у сучасних узагальненнях господарського процесу, підкреслюють, що ефективність цієї моделі залежить від реального інституційного забезпечення суду і узгодженості організаційних, кадрових та процесуальних елементів регулювання.

РОЗДІЛ 2. ПОВНОВАЖЕННЯ ОКРУЖНИХ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ У МЕЖАХ НОРМАТИВНОЇ МОДЕЛІ

2.1. Юрисдикція та компетенція окружних господарських судів

У межах нормативної моделі місцевого господарського судочинства ключовими категоріями, що визначають коло справ і межі повноважень суду першої інстанції, є юрисдикція та компетенція. Юрисдикція у процесуально-правовому значенні відображає, які саме спори й інші категорії справ підлягають розгляду за правилами господарського судочинства, а також у якому суді має розглядатися конкретна справа. Компетенція ж характеризує сукупність юридично визначених повноважень суду як органу державної влади: від прийняття позову та відкриття провадження до ухвалення рішення й застосування процесуальних заходів, передбачених законом.

У науковій традиції вказується, що юрисдикційні правила виконують роль «фільтра» належного суду і є необхідною передумовою реалізації права на судовий захист, оскільки помилка у визначенні юрисдикції призводить до процесуальних втрат і затягування захисту порушеного права; на це, зокрема, звертає увагу В. В. Комаров, аналізуючи значення інституту судової юрисдикції та ризику суперечливого законодавчого розмежування. [17]

Нормативна основа визначення юрисдикції й компетенції місцевих господарських судів сформована насамперед Законом України «Про судоустрій і статус суддів» та Господарським процесуальним кодексом України. Закон про судоустрій закріплює конструкцію місцевих господарських судів як судів першої інстанції у відповідній спеціалізованій ланці, а процесуальний кодекс деталізує, які спори та за якими правилами підлягають розгляду господарськими судами, тим самим наповнюючи організаційно-правовий статус суду конкретним функціональним змістом.

Предметна та суб'єктна юрисдикція господарських судів визначена у Главі 2 ГПК України, центральною нормою якої є стаття 20, що окреслює загальний підхід: господарські суди розглядають спори, які виникають у зв'язку

зі здійсненням господарської діяльності, а також інші справи у визначених законом випадках.[5] Нормативне формулювання «у зв'язку зі здійсненням господарської діяльності» має системне значення: воно відображає не лише галузеву приналежність спору, а й природу спірних матеріальних правовідносин, які, як правило, мають приватноправовий характер, пов'язані з майновим або немайновим інтересом учасників обороту та впливають із договорів, корпоративної участі, речових прав, зобов'язань у сфері підприємництва тощо. Важливо, що такий підхід не ототожнює господарську юрисдикцію виключно з «договорами між підприємствами»: стаття 20 передбачає значно ширший спектр справ, включно з корпоративними спорами, банкрутством та іншими категоріями, прямо названими в кодексі.

Суб'єктний критерій господарської юрисдикції, закладений у ГПК, традиційно асоціюється з участю у спорі суб'єктів господарювання, а також інших осіб у випадках, коли закон прямо відносить спір до господарського судочинства. Проте сучасна процесуальна конструкція підвідомчості є складнішою: господарський суд може розглядати спір і за участю фізичної особи, яка не є підприємцем, якщо матеріальні правовідносини та спеціальна вказівка закону зумовлюють господарську природу спору. Саме тому у практиці розмежування юрисдикції базовою є перевірка не лише суб'єктного складу, а й предмета спору та характеру матеріальних правовідносин.[25] Такий підхід системно підтримує Велика Палата Верховного Суду, формулюючи критерії юрисдикційності через сукупність предметного, суб'єктного та «спеціального» критерію.

Особливою площиною господарської юрисдикції є справи у процедурах неплатоспроможності. Законодавець обирає модель концентрації спорів, пов'язаних із боржником, у межах відповідного провадження, оскільки це підвищує керованість процесу, забезпечує однаковість підходів до вимог кредиторів і зменшує ризики конкуренції рішень різних судів щодо одного й того самого майна чи зобов'язань. У матеріалах, підготовлених для суддівського корпусу та узагальнення правових позицій, акцентується, що концентрація

майнових спорів у суді, який розглядає справу про банкрутство, спрямована на усунення правової невизначеності та забезпечення ефективності процедури. У межах нормативної моделі окружні господарські суди як суди першої інстанції мають здійснювати розгляд таких справ відповідно до правил ГПК та спеціального законодавства про неплатоспроможність, що фактично робить їх центральною ланкою для вирішення конфліктів, де перетинаються інтереси кредиторів, боржників і третіх осіб.

Окремі категорії спорів законодавець «виносить» у спеціалізовану підсистему, встановлюючи, що вони мають розглядатися спеціальним судом, наприклад у сфері інтелектуальної власності. ГПК прямо фіксує існування Вищого суду з питань інтелектуальної власності як суду першої інстанції для визначених спорів, і таким чином демонструє, що господарська юрисдикція не є монолітною: вона може бути диференційована додатковими спеціалізаціями.[5]

Для нормативної моделі окружних господарських судів це має практичний наслідок: при визначенні належного суду необхідно враховувати не лише загальну статтю 20, але й спеціальні норми, що вилучають певні спори з розгляду місцевих господарських судів і передають їх іншій інституції.

Юрисдикція у широкому розумінні не може бути зведена лише до предмета спору; не менш важливим є територіальний вимір, який у господарському процесі виражається через інститут підсудності. Саме підсудність відповідає на питання, який конкретний місцевий господарський суд має розглядати справу в першій інстанції. ГПК встановлює загальне правило територіальної підсудності (позов пред'являється за місцезнаходженням або місцем проживання відповідача), а також передбачає альтернативні варіанти для окремих ситуацій, коли позивач може обирати між кількома судами, і режим виключної підсудності, який усуває можливість вибору та імперативно прив'язує справу до визначеного суду.[5] Така трикомпонентна конструкція виконує одразу дві функції: по-перше, забезпечує процесуальну економію та передбачуваність; по-друге, мінімізує маніпуляції підсудністю, які можуть

використовуватися як інструмент процесуального тиску або затягування розгляду спору.

Альтернативна підсудність, за своєю ідеєю, є компромісом між інтересом позивача у ефективному доступі до суду та інтересом відповідача не бути поставленим у явно не вигідне становище. Водночас ГПК чітко обмежує цю свободу вибору: право вибору не діє у випадках виключної підсудності. У нормативній логіці господарського процесу це означає, що в «чутливих» для правопорядку категоріях справ законодавець обирає імперативність, обґрунтовуючи її необхідністю стабільності та узгодженості рішень.[5] У свою чергу, загальне правило підсудності забезпечує базову справедливість процесуального балансу, оскільки, як правило, відповідач захищається у суді.

Проблематика компетенції окружних господарських судів тісно пов'язана з юрисдикційними правилами, але не тотожна їм. Якщо юрисдикція та підсудність визначають, чи «належить» спір господарському суду і якому саме, то компетенція охоплює повноваження суду діяти в межах цього спору, включно з прийняттям процесуальних актів, забезпеченням позову, витребуванням доказів, залученням учасників, оцінкою доказів і ухваленням рішення.

Як підкреслюється у навчально-наукових узагальненнях з господарського процесу, юрисдикційні норми й норми про повноваження суду становлять єдину конструкцію: перші визначають належний суд, другі забезпечують ефективність судового захисту у межах належного провадження. У межах нормативної моделі окружний господарський суд реалізує компетенцію як суд першої інстанції, тобто як суд, який встановлює фактичні обставини, досліджує докази та формує первинний масив судових рішень, що надалі можуть бути перевірені апеляцією і касацією.[22]

Окрема площина аналізу юрисдикції та компетенції пов'язана з розмежуванням господарського судочинства з цивільним та адміністративним. У змішаних правовідносинах механічне використання лише «суб'єктного» критерію часто є недостатнім, оскільки орган влади може виступати як носій владних повноважень у публічно-правовому спорі або як учасник

приватноправових відносин. Саме тому у підходах Олена Кібенко до систематизації правових висновків зазначається, що визначення юрисдикції ґрунтується на поєднанні предметного і суб'єктного критеріїв із урахуванням характеру спірних матеріальних правовідносин та прямої вказівки закону.[24]

Така методологія дає змогу уникати формалізму: якщо спір стосується реалізації владних управлінських функцій і виникає з відносин влади-підпорядкування, він, як правило, належить до адміністративної юрисдикції; якщо ж спір спрямований на захист приватного права чи інтересу у відносинах, де сторони є юридично рівними, він може бути господарським залежно від суб'єктного складу й спеціальних приписів.

З огляду на зазначене, юрисдикція та компетенція окружних господарських судів у межах нормативної моделі слід характеризувати як системний комплекс взаємопов'язаних правил: матеріально-правова природа спору та його учасники визначають господарську чи іншу юрисдикцію; процесуальні норми встановлюють, який саме місцевий суд першої інстанції має розглядати справу; а компетенція суду проявляється у здатності застосувати процесуальні інструменти для ефективного захисту прав та інтересів учасників господарського обороту. Нормативна завершеність цієї конструкції не означає автоматичної повноти її практичної реалізації, проте саме вона задає юридичні критерії «належного суду» і дозволяє оцінювати, наскільки узгодженими є реформа мережі місцевих судів, кадрово-організаційні рішення та реальні потреби господарського правосуддя.

2.2. Процесуальні повноваження суддів господарських судів

Процесуальні повноваження суддів господарських судів у межах нормативної моделі слід розуміти як юридично визначений обсяг владних процесуальних дій і рішень, за допомогою яких суд забезпечує реалізацію завдань господарського судочинства та гарантує учасникам справи ефективний судовий захист. Такі повноваження мають похідний характер від конституційної

функції правосуддя і конкретизуються у профільному законодавстві, передусім у Господарському процесуальному кодексі України та Законі України «Про судоустрій і статус суддів», який фіксує загальний принцип: права судді, пов'язані зі здійсненням правосуддя, визначаються Конституцією і процесуальними законами. [4, 5]

Важливим методологічним моментом є те, що сучасний господарський процес в Україні ґрунтується на змагальності та рівності учасників, а отже, суд не може підміняти сторони у доведенні їх позицій. Водночас змагальність не означає пасивність суду: процесуальні повноваження судді спрямовані на організацію справедливого й упорядкованого розгляду справи, дотримання розумних строків, недопущення зловживань та забезпечення реальної, а не формальної рівності сторін. Ця логіка прямо впливає з приписів про змагальність сторін у господарському судочинстві, де одночасно закріплено рівність процесуальних прав і обов'язків учасників справи. У доктрині господарського процесу акцентується, що саме через інструменти «судового керівництва» змагальність набуває ефективного змісту, оскільки без процесуальної дисципліни й передбачуваних правил подання доказів та заяв будь-яка сторона може перетворити змагальність на механізм затягування. Такий підхід послідовно простежується, зокрема, у роботах В. В. Комаров, де інститут юрисдикції та процесуальна форма оцінюються як інструменти забезпечення реального права на суд. [17]

Нормативно процесуальні повноваження судді проявляються на всіх стадіях господарського процесу, однак їх зміст відрізняється залежно від завдань відповідної стадії. На етапі звернення до суду й вирішення питання про відкриття провадження суддя здійснює первинну процесуальну фільтрацію: перевіряє дотримання вимог до позовної заяви та додатків, визначає належність спору до господарської юрисдикції, обирає вид провадження, встановлює строки для подання відзиву, відповіді на відзив та заперечень, вирішує питання про витребування матеріалів у межах наданих законом можливостей. Ці дії мають не технічний, а гарантійний характер: саме вони формують для сторін процесуальну

«рамку» з визначеними строками та правилами, від яких залежить і швидкість, і якість розгляду справи.

У наукових працях, присвячених господарському процесу, наголошується, що модернізація процесуальної форми після реформи процесуального законодавства спрямована на підвищення керованості процесу та посилення ролі підготовчої стадії як простору для концентрації доказів і формування предмета спору. Так, у навчально-наукових узагальненнях підкреслюється, що суд у підготовчому провадженні має забезпечити належну організацію процесу, визначити склад учасників, уточнити позовні вимоги та заперечення, сприяти зосередженню доказового матеріалу в межах встановлених строків, що є передумовою розгляду справи по суті без необґрунтованих перерв. Власне, саме на стадії підготовки суддя реалізує значну частину «керівних» повноважень: він не доводить замість сторін, але забезпечує, щоб сторони реалізували свої права у процесуально коректний спосіб і в розумні строки.

Центральним блоком процесуальних повноважень судді є доказування. Господарський процес виходить з того, що тягар доказування покладається на сторони, а суд оцінює надані докази та аргументи. У цьому сенсі ключовим є баланс: суд не може перетворюватися на орган розслідування, але він має інструменти, які дозволяють підтримати ефективність доказового процесу тоді, коли сторона об'єктивно не може самостійно отримати певний доказ або коли існує ризик його втрати. В українській доктрині доказування у господарському процесі підкреслюється «визначальна роль суду» у дослідженні та оцінці доказів, водночас акцент робиться на тому, що саме учасники процесу є первинними носіями обов'язку подання доказів, а судова активність має залишатися в межах закону.

Найпоказовішим проявом цього балансу є інститут витребування доказів. Процесуальний кодекс передбачає, що учасник справи у разі неможливості самостійно надати докази вправі подати клопотання про їх витребування судом, причому таке клопотання прив'язується до строків подання доказів і може бути залишене без задоволення при пропуску строків без належного обґрунтування

причин. Нормативна логіка цієї конструкції є подвійною: з одного боку, вона забезпечує доступ до доказів і запобігає ситуації, коли сторона програє справу лише через неможливість отримати документ, що перебуває у володінні іншої особи; з іншого, вона дисциплінує учасників процесу та не дозволяє перетворити клопотання про витребування доказів на спосіб затягування або «перекидання» свого доказового обов'язку на суд. Саме тому процесуальні повноваження судді у сфері доказів є водночас гарантійними і керівними.[17]

Ще одним важливим процесуальним інструментом є забезпечення доказів. Кодекс надає суду можливість забезпечити докази за заявою учасника справи, якщо існує ризик втрати засобу доказування або якщо збирання чи подання доказів стане згодом неможливим чи істотно утрудненим. Наукова думка розглядає цей інститут як проактивну гарантію: він дозволяє суду запобігти порушенню права на доказ і забезпечити реальну можливість встановлення обставин, коли час працює проти сторони. Однак і тут діє межа: забезпечення доказів не має перетворюватися на попередній розгляд спору по суті; воно покликане зберегти або зафіксувати інформацію для подальшого змагального дослідження.

Процесуальні повноваження судді охоплюють також управління строками та процесуальними наслідками їх порушення. Для сучасного господарського судочинства характерним є принцип концентрації процесуального матеріалу: докази та заяви мають подаватися у визначені строки, а суд отримує інструменти для відмови в прийнятті «запізнілих» процесуальних ініціатив без належного обґрунтування. Така модель має чітке функціональне призначення: господарські спори зазвичай пов'язані з економічними ризиками й потребують оперативності, а тому затягування процесу шкодить не лише сторонам, а й стабільності господарського обороту. У цьому контексті важливими є також повноваження суду щодо протидії процесуальним зловживанням. Господарський процесуальний кодекс передбачає можливість постановлення ухвали про стягнення штрафу в дохід державного бюджету у випадках, визначених кодексом, що розглядається як процесуальна санкція за

недобросовісну поведінку або невиконання процесуальних обов'язків. У доктрині та наукових публікаціях, зокрема у дослідженнях В. Резнікова, штраф аналізується як інструмент забезпечення належного процесуального порядку та превенції зловживань, але одночасно підкреслюється потреба в пропорційному застосуванні такого заходу, аби він не перетворювався на механізм тиску на учасників процесу. [20]

Окремий блок процесуальних повноважень судді стосується забезпечення позову, що в господарському процесі виконує функцію «збереження ефективності майбутнього рішення». Процесуальний закон виходить із того, що забезпечення позову допускається як до пред'явлення позову, так і на будь-якій стадії розгляду справи, якщо невжиття заходів може істотно ускладнити чи унеможливити виконання рішення або ефективний захист чи поновлення порушених прав. З погляду нормативної моделі це означає, що суддя має компетенцію оперативно реагувати на ризики недобросовісної поведінки відповідача або на інші обставини, які можуть знецінити саму ідею судового захисту. Разом із тим процесуальне забезпечення позову є сферою підвищених стандартів обґрунтування та пропорційності, оскільки такі заходи можуть втручатися у майнову сферу та господарську діяльність. Саме тому суддя, реалізуючи ці повноваження, має зважувати інтереси сторін і застосовувати заходи, достатні для досягнення мети забезпечення, але не надмірні.

Важливо підкреслити, що процесуальні повноваження судді охоплюють також повноваження щодо формування складу учасників справи та гарантування їх належної участі. Суд вирішує питання про залучення третіх осіб, процесуальне правонаступництво, об'єднання або роз'єднання позовних вимог, призначення експертизи, виклик свідків, проведення відеоконференцій у передбачених законом випадках, розгляд заяв про відвід тощо. Сукупно це становить процесуальні механізми, які дозволяють забезпечити повноту та коректність розгляду справи, не виходячи за межі змагальної моделі. У теоретичних працях щодо функціональних повноважень суду у стадіях судового розгляду, зокрема у

дослідженнях М. Гусаров, підкреслюється, що такі повноваження мають бути структуровані за стадіями процесу і спрямовані на досягнення процесуальної мети кожної стадії, а не на довільне втручання суду у розпорядчі права сторін.[22]

Процесуальні повноваження судді включають і примирювальний вимір. Господарський процес заохочує врегулювання спорів шляхом мирової угоди та інших форм узгодженого завершення спору, якщо це не суперечить закону та не порушує права інших осіб. У межах нормативної моделі суддя уповноважений перевіряти допустимість і законність таких домовленостей та затверджувати їх процесуальним актом, що забезпечує баланс автономії сторін диспозитивності та публічного інтересу у законності судового рішення.

Завершальним, але не менш значущим пластом повноважень є ухвалення судових рішень і процесуальних ухвал. Суддя як суд першої інстанції встановлює фактичні обставини справи, оцінює докази та застосовує норми матеріального права, формулюючи мотивувальну та резолютивну частини рішення. Після ухвалення рішення суд також реалізує повноваження щодо розподілу судових витрат, виправлення описок і арифметичних помилок, ухвалення додаткового рішення у випадках, визначених процесуальним законом, роз'яснення рішення та інших процедурних питань, які забезпечують належне завершення процесу і можливість ефективного виконання рішення. Усе це становить комплекс повноважень, що «закриває цикл» судового захисту: від прийняття позову до формування виконавчого потенціалу судового акта.

Тому, процесуальні повноваження суддів господарських судів у межах нормативної моделі є багатокomпонентним інструментарієм, спрямованим на забезпечення справедливого, впорядкованого та ефективного розгляду господарських спорів. Їх системний характер проявляється у поєднанні організаційних повноважень, доказових повноважень, витребування та забезпечення доказів у встановлених межах), охоронних повноважень, дисциплінарно-процесуальних повноважень і юрисдикційно-рішеньних повноважень. У науковій перспективі саме узгоджене застосування цих

повноважень розглядається як передумова дієвості господарського правосуддя, адже процесуальна форма у господарських спорах має не лише «оформлювати» конфлікт, а забезпечувати реальний судовий захист у розумні строки та з дотриманням принципу змагальності.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМАТИВНОЇ МОДЕЛІ ОКРУЖНИХ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ В УКРАЇНІ

3.1. Стан реалізації нормативної моделі окружних господарських судів

Нормативна модель окружних господарських судів в Україні сформована як частина загальної концепції оновлення територіальної мережі судів і переходу до триланкової системи судоустрою, де суд першої інстанції вибудовується за принципами територіальності та спеціалізації. Її сутність полягає в тому, що місцеві господарські суди мають функціонувати у форматі окружних господарських судів як судів першої інстанції, а попередня мережа місцевих господарських судів підлягає ліквідації та заміні новоутвореними судами у відповідних судових округах. При цьому слід чітко розмежовувати модель як нормативно закріплений проєкт організації судової влади та її реалізацію як фактичне забезпечення здійснення правосуддя новими інституціями: саме на цій межі виникає ключова проблема досліджуваного явища.

Юридичний механізм «ввімкнення» новоутвореного суду законодавець пов'язує не лише з формальним актом утворення/ліквідації, а з процедурою початку роботи нового суду. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» встановлює, що у разі ліквідації суду та утворення нового суду на відповідній території суд, що ліквідується, припиняє здійснення правосуддя з дня опублікування в газеті Голос України повідомлення голови новоутвореного суду про початок роботи новоутвореного суду. Це положення має системне значення: воно створює «процесуальний запобіжник» від правового вакууму, але водночас робить реформу залежною від кадрового та організаційного наповнення новостворених судів, без чого повідомлення про початок роботи фактично неможливе. Практичні роз'яснення судів щодо реорганізації прямо виходять із цієї конструкції: чинні суди продовжують здійснювати повноваження до старту новоутворених судів у порядку, визначеному законом.

Нормативною «точкою запуску» моделі окружних господарських судів стали акти другого етапу судової реформи, зокрема Указ Президент України № 453/2017 «Про ліквідацію місцевих господарських судів та утворення окружних господарських судів». Цей указ формально перетворив попередню мережу місцевих господарських судів на перехідну, заклавши підстави для її заміни окружними господарськими судами.[6] Однак сам факт утворення суду як юридичної конструкції не тотожний здатності суду здійснювати правосуддя: для цього потрібні призначені або переведені судді, сформований апарат, визначені штатні показники, приміщення, фінансування та організаційні процедури передачі справ.

У площині адміністративного забезпечення модель отримала подальший розвиток через акти Державна судова адміністрація України, зокрема наказ від 25.04.2019 № 418, яким визначено граничну кількість суддів в окружних господарських судах.[11] Це підтверджує, що інституційна архітектура не була «порожньою» лише на рівні указу: відбувалися організаційні кроки для підготовки запуску. Водночас подальша реалізація вперлася у те, що кадрове наповнення і фактичний початок роботи не відбулися у необхідних масштабах і строках.

Найбільш показовими для фіксації стану реалізації нормативної моделі є висновки Рахункова палата України, які мають офіційний характер і ґрунтуються на аудитах використання бюджетних коштів та ефективності інституційних процесів у системі правосуддя. У звіті за результатами аудиту, затвердженому 22.08.2023, прямо вказано, що укази в частині утворення окружних та окружних господарських судів, зокрема № 453/2017, у період з грудня 2017 року і «на момент аудиту» не реалізовано: станом на 31.12.2022 жодного судді не призначено чи не переведено до новоутворених місцевих окружних судів, а новоутворені місцеві окружні суди не розпочали діяльності; фактично окружні суди зареєстровані як юридичні особи, але правосуддя не здійснюють. [12] У цьому ж контексті зазначено, що правосуддя продовжують здійснювати суди, які підлягали ліквідації згідно з указами 2017 року, тобто реальна система першої

інстанції у значній частині зберегла попередні інституційні «контури» всупереч формально затвердженій новій мережі.

Додаткові акценти щодо «незавершеності» моделі містяться у звіті Рахункової палати 2022 року, де серед іншого підкреслено, що визначення граничної кількості суддів в окружних судах здійснювалося, однак ліквідаційні та запускові процедури щодо значної частини судів фактично не стартували або не були доведені до результату.[13] З точки зору оцінки реалізації нормативної моделі це означає наявність розриву між проектуванням мережі судів і спроможністю інститутів суддівського врядування та судової адміністрації забезпечити її кадрове та організаційне заповнення.

Причини такого розриву мають комплексний характер, але центральним чинником виступає кадровий і процедурний блок. Аудит Рахункової палати 2023 року фіксує, що припинення повноважень складу Вищої кваліфікаційної комісії суддів у 2019 році створило істотні перешкоди для добору та якісного укомплектування судів, а отже для реалізації організаційних рішень, ухвалених у межах реформи.

У науковій площині це узгоджується з підходом В. Д. Бринцев Василь Дмитрович, який розглядає ефективність правосуддя як похідну не лише від норм процесуального права, а від належної моделі організаційного та кадрового забезпечення судової влади; за цією логікою інституційні зміни без синхронного кадрового й управлінського підкріплення залишаються формальними та не породжують очікуваного результату в доступності й якості правосуддя. Саме в цьому сенсі доречно підкреслювати, що окружні господарські суди у досліджуваній період виступають передусім як нормативна модель *de jure*, тоді як функціонування судів першої інстанції у господарській юрисдикції забезпечується здебільшого «перехідною» мережею *de facto*. [16]

Окремим структурним бар'єром для реалізації моделі стала зміна адміністративно-територіального устрою. Постанова Верховна Рада України від 17.07.2020 № 807-IX «Про утворення та ліквідацію районів» суттєво оновила районний поділ, що об'єктивно вимагає перегляду мережі місцевих судів або

розроблення нової мережі з урахуванням нової конфігурації територій.[7] У згаданому аудиті Рахункової палати це прямо пов'язується з необхідністю коригування судової мережі. У доктринальному плані важливою є теза, що судовий округ не є тотожним адміністративно-територіальній одиниці, а отже, механічне відтворення адміністративної карти не гарантує доступності правосуддя й ефективності навантаження; така позиція, зокрема, відображена в аналітичних матеріалах, де наведено міркування В. В. Сердюка щодо відмінності понять і необхідності функціонального підходу до територіальної організації судів. У випадку господарської юрисдикції це має практичне значення, оскільки економічні зв'язки суб'єктів господарювання часто виходять за межі «адміністративної» логіки, а територіальна прив'язка суду повинна враховувати реальні економічні потоки, транспортну доступність та концентрацію бізнес-активності.[15]

На стан реалізації моделі накладається і контекст воєнного стану, який з 2022 року створив додаткові виклики для стабільності територіальної підсудності та безперервності здійснення правосуддя. З метою оперативного реагування на неможливість окремих судів здійснювати правосуддя законодавець змінив частину сьому статті 147 Закону «Про судоустрій і статус суддів», визначивши спеціальні правила щодо визначення територіальної підсудності судових справ у надзвичайних умовах. Паралельно Верховний Суд видавав розпорядження про зміну територіальної підсудності, у тому числі щодо господарських судів, що об'єктивно впливало на розподіл навантаження, логістику справ і швидкість розгляду.[4] У фаховій літературі ці процеси аналізуються як фактор, що потребує адаптації господарського судочинства до умов війни та підсилення інструментів організаційної стійкості судової системи, зокрема через процедурні механізми визначення підсудності та цифровізацію обміну документами. Це не є прямою причиною нереалізації окружних господарських судів як нової мережі, але є обставиною, яка істотно ускладнила будь-які масштабні інституційні перезапуски на рівні першої інстанції та

змістила пріоритети системи на підтримання безперервності функціонування діючих судів.

З урахуванням вище викладеного, можливо зробити висновок, що стан реалізації нормативної моделі окружних господарських судів доцільно характеризувати як тривалу інституційну незавершеність: правова рамка створена законодавчі приписи, указ про ліквідацію та утворення, адміністративні акти щодо штатної чисельності, однак ключовий елемент реалізації фактичний початок роботи новоутворених судів через кадрове наповнення і запуск процедур передачі справ у визначені нормативною логікою строки не відбувся. Офіційні аудиторські висновки фіксують, що станом на 31.12.2022 новоутворені окружні суди не розпочали діяльності, а правосуддя продовжували здійснювати суди, які підлягали ліквідації за указами 2017 року. Відтак у науковому тексті коректно формулювати, що окружні господарські суди в Україні в досліджуваній період існують переважно як нормативна модель судоустрою, реалізація якої стримується кадровими, організаційними та територіально-інституційними факторами, а також ускладнюється зовнішніми кризовими умовами, що зміщують акцент системи на підтримання безперервності роботи чинних судів.

3.2. Основні проблеми та перспективи її подальшої реалізації

Незавершеність реалізації нормативної моделі окружних господарських судів зумовлена комплексом взаємопов'язаних проблем, які виходять за межі суто «технічного» запуску нових установ. У цій площині важливо розрізняти, по-перше, проблеми нормативного узгодження і, по-друге, проблеми інституційної спроможності, без яких навіть якісна законодавча конструкція залишається лише формальною.

Першою системною проблемою є розрив між актом утворення суду і фактичним початком здійснення правосуддя. Модель «ліквідувати - утворити» була реалізована указом про утворення окружних господарських судів, однак

правова «точка переходу» від старих судів до нових прив'язана не до самого акту утворення, а до процедури офіційного старту роботи новоутвореного суду. Такий механізм закладено для гарантування безперервності правосуддя, але він робить реформу залежною від кадрового й організаційного наповнення. У результаті можлива ситуація, коли суд юридично утворений і зареєстрований, але не здатний здійснювати правосуддя через відсутність суддів, апарату чи організаційної готовності. Саме це і було зафіксовано у висновках Рахункова палата України: укази 2017 року щодо окружних судів на момент аудиту не були реалізовані, а новоутворені місцеві окружні суди не розпочали діяльності; правосуддя продовжували здійснювати суди, що підлягали ліквідації.

Другою ключовою проблемою є кадровий дефіцит процедур добору та призначення суддів. Практика показала, що безперервність судочинства забезпечується за рахунок старої мережі судів, але це не вирішує питання виконання реформаторського задуму. У звіті Рахункової палати констатовано, що станом на 31.12.2022 до новоутворених окружних судів не було призначено або переведено суддів, що фактично унеможливило початок їх роботи. У науковому вимірі цю залежність реформи від кадрово-організаційної інфраструктури послідовно підкреслює В. Д. Бринцев, який обґрунтовує, що ефективність правосуддя визначається не лише процесуальними нормами, а й національною моделлю організаційного забезпечення судової влади; без належної інституційної підтримки реформи зберігають формальний характер.[12, 15]

Водночас саме кадровий блок формує і практичний горизонт перспектив: відновлення регулярних процедур добору є необхідною умовою для будь-якого сценарію запуску окружних господарських судів. Симптоматичним у цьому контексті є те, що Вища кваліфікаційна комісія суддів України у 2024 році оголосила добір кандидатів на посаду судді місцевого суду, що свідчить про поступове повернення системи до масових кадрових процедур як базового інструмента заповнення вакансій. [26]

Третя проблема має нормативно-територіальний характер і пов'язана з тим, що судова мережа має бути узгоджена з новою конфігурацією районів і реальною доступністю правосуддя. Після утворення та ліквідації районів у 2020 році виникла потреба в адаптації мережі місцевих судів, але спеціальний закон про зміну системи місцевих судів тривалий час не був прийнятий у комплексному вигляді, що підтримувало стан «перехідності». У відповідь законодавець обрав тимчасове рішення: Законом № 2808-IX внесено зміни до перехідних положень Закону «Про судоустрій і статус суддів» щодо територіальної юрисдикції місцевих судів до прийняття закону про зміну системи місцевих судів у зв'язку з утворенням, ліквідацією районів. Це знижує ризики юрисдикційного вакууму, але водночас консервує стару конфігурацію, віддаляючи фактичну реалізацію нової мережі.[4] У доктрині додатково підкреслюється, що «судовий округ» не може механічно ототожнюватися з адміністративно-територіальною одиницею.

Так, В. В. Сердюк звертає увагу, що поняття судового округу і адміністративно-територіальної одиниці не є тотожними, а територіальна організація судів потребує функціонального підходу. Для господарських судів ця теза має особливу вагу, оскільки територіальна юрисдикції повинна відповідати не лише адміністративним межах, а й реальним економічним зв'язкам, концентрації бізнесу, транспортній доступності та навантаженню на суди.[15]

Четвертий блок проблем стосується організаційного та фінансового забезпечення. Навіть за наявності установчих актів необхідно вирішити питання приміщень, апарату, інфраструктури, штатної чисельності і фінансування. На рівні підготовчих кроків такі рішення ухвалювалися: Державна судова адміністрація України наказом № 418 визначила граничну кількість суддів в окружних господарських судах, демонструючи спробу перевести модель у площину практичного планування. Однак за відсутності кадрового наповнення ці параметри залишаються «плановими». Додатково проблема підсилюється тим, що значні витрати можуть здійснюватися на процес припинення

діяльності/реорганізації, тоді як кінцевий результат у вигляді фактичного запуску нових судів не досягається; у публічних повідомленнях Рахункової палати зверталася увага на використання бюджетних коштів у процесах, пов'язаних із реформуванням мережі судів, за умови, що новоутворені суди не розпочали діяльності.

П'ятою проблемою є зовнішній кризовий контекст, насамперед воєнний стан, який об'єктивно зміщує пріоритети з «інституційного перезапуску» на забезпечення безперервності правосуддя. Законодавець відреагував на ці виклики спеціальними правилами визначення територіальної підсудності судових справ у надзвичайних умовах, змінивши частину сьому статті 147 Закону «Про судоустрій і статус суддів» Закон № 2112-IX. [4] Це підвищує гнучкість системи в умовах безпекових ризиків, але одночасно робить масштабні структурні зміни менш імовірними, оскільки кожен перезапуск мережі судів під час війни підвищує ризик перебоїв у доступі до правосуддя, передачі справ, логістики документів та стабільності кадрових рішень.

У сукупності зазначені проблеми породжують низку практичних наслідків, які важливі для оцінки реалізації моделі: збереження старої мережі судів як фактичної першої інстанції, нерівномірність навантаження, відкладений ефект оптимізації, невизначеність для учасників господарського обороту щодо довгострокової конфігурації судової системи та обмеженість прогнозування строків і витрат судового захисту. У цьому аспекті правова визначеність стає самостійним критерієм якості регулювання. У працях В. В. Комаров підкреслюється значення процесуальної форми та передбачуваності правозастосування як елементів гарантування права на суд і ефективного захисту, що методологічно підводить до висновку: тривале «підвішене» існування інституції у статусі моделі без практичної реалізації послаблює стабільність правового середовища. [17]

Перспективи подальшої реалізації нормативної моделі окружних господарських судів можуть розвиватися за кількома логічними напрямками, але спільною передумовою для них є відновлення кадрово-організаційної

спроможності та завершення нормативного узгодження судової карти. По-перше, найбільш прямий шлях полягає у поетапному запуску окружних судів після наповнення їх суддівськими кадрами та завершення організаційних процедур. У публічному дискурсі органів судової влади та пов'язаних з ними повідомленнях неодноразово озвучувалася ідея етапності оптимізації мережі місцевих судів, що дозволяє запускати новоутворені суди поступово, мінімізуючи ризики розриву доступу до правосуддя. По-друге, перспективним є прийняття цілісного законодавчого рішення щодо нової системи місцевих судів у зв'язку з районуванням, що має зняти тривалу перехідність і створити стабільну основу для територіальної юрисдикції; тимчасові норми на кшталт Закону № 2808-ІХ виконують роль запобіжника, але не замінюють системної реформи.

По-третє, реалістичним інструментом реалізації моделі є синхронізація судоустрійних рішень із кадровими процедурами, що включає регулярні добори/конкурси і прогнозоване заповнення вакансій, без яких старт новоутворених судів є юридично та фактично неможливим. Сам факт оголошення добору кандидатів на посади суддів місцевих судів у 2024 році демонструє наявність інституційного вікна можливостей для кадрового відновлення. По-четверте, перспективи підсилює розвиток організаційного забезпечення та стандартизація адміністративних процедур: визначення граничної чисельності суддів, планування апаратів, цифровізація документообігу та механізми передачі справ. У цьому контексті підготовчі акти судової адміністрації мають розглядатися як необхідна, хоча й недостатня умова реалізації моделі.

Нарешті, у перспективному вимірі важливо, щоб реалізація моделі не була самоціллю перейменування чи адміністративного переформатування, а відповідала функціональному критерію: підвищувати доступність та якість господарського правосуддя, зменшувати часові та фінансові витрати сторін, забезпечувати стабільність юрисдикційних правил і рівномірність навантаження.

Саме тому у науковій площині особливо цінним є підхід, який поєднує територіальність із функціональним плануванням судових округів, не зводячи реформу до механічного копіювання адміністративних меж.

Отже, основні проблеми реалізації нормативної моделі окружних господарських судів мають переважно інституційний характер і проявляються у кадровій незабезпеченості, нормативно-територіальній невизначеності та обмеженій організаційно-фінансовій спроможності, що посилюється воєнним контекстом. Перспективи подальшої реалізації пов'язані з поетапністю реформування, завершенням законодавчого оформлення нової судової карти, стабільним запуском кадрових процедур і розвитком організаційного забезпечення судів.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження встановлено, що окружні господарські суди в Україні існують переважно як нормативна модель судоустрою: їх утворення передбачене законодавством, однак повноцінний інституційний запуск у визначеній концепції тривалий час залишається незавершеним. Такий стан зумовлює розрив між нормативною архітектурою та фактичними механізмами здійснення господарського судочинства, що має наслідком збереження перехідної моделі функціонування господарських судів першої інстанції.

Практичний вимір проблеми полягає в тому, що відсутність повного впровадження нової мережі судів ускладнює прогнозованість судового захисту для суб'єктів господарювання, не забезпечує очікуваного ефекту оптимізації навантаження, а також зберігає організаційну неоднорідність судової карти. В умовах воєнного стану додаткового значення набуває забезпечення безперервності правосуддя, що об'єктивно зумовлює обережність у проведенні масштабних структурних змін, але водночас посилює потребу в керованій та поетапній реалізації судоустрійних рішень.

Подальша реалізація нормативної моделі окружних господарських судів потребує завершення нормативного узгодження судової мережі з актуальним адміністративно-територіальним устроєм та реальними потребами доступності правосуддя. Законодавче оформлення нової системи місцевих судів має забезпечити стабільні межі юрисдикції, чіткі правила передачі справ і усунути тривалу «перехідність», яка погіршує правову визначеність.

Реалізація моделі є неможливою без системного кадрового наповнення. Практичним пріоритетом має бути відновлення прогнозованих процедур добору, оцінювання та призначення суддів і формування достатнього кадрового резерву саме для місцевої ланки. Доцільним є встановлення планового підходу до заповнення вакансій із прив'язкою до фактичного навантаження, щоб запуск суду не був формальним, а забезпечував реальну спроможність розглядати справи в розумні строки.

Оптимальним підходом є поетапний сценарій реалізації мережі окружних господарських судів, за якого запуск відбувається поступово, починаючи з регіонів із найбільшим навантаженням та стабільними безпековими умовами. Такий підхід мінімізує ризики перебоїв у доступі до правосуддя та дозволяє відпрацювати алгоритми передачі справ, забезпечення роботи апаратів і організації судового адміністрування без системних збоїв.

Необхідним є уніфікований організаційний алгоритм запуску новоутворених судів, який має включати стандартизовані рішення щодо приміщень, інфраструктури, кадрового складу апарату, регламентів роботи та процедур передачі матеріалів. Запуск суду доцільно пов'язувати не лише з формальною реєстрацією, а з досягненням мінімальних операційних критеріїв готовності, зокрема наявності суддівського складу, апарату, доступу до реєстрів і технічних умов для проведення судових засідань та належної комунікації з учасниками процесу.

Таким чином, практична реалізація нормативної моделі окружних господарських судів потребує одночасного вирішення нормативно-територіальних, кадрових та організаційно-технічних завдань. Лише за умови їх синхронного виконання можливе досягнення мети реформи, а саме, підвищення доступності, передбачуваності та ефективності господарського правосуддя, що відповідає інтересам учасників господарського обороту й загальним вимогам верховенства права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/0> (Дата звернення: 03.12.2025.)
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9904> (Дата звернення: 03.12.2025.)
3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (Дата звернення: 03.12.2025.)
4. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (Дата звернення: 03.12.2025.)
5. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/1798-12> (Дата звернення: 03.12.2025.)
6. Про ліквідацію місцевих господарських судів та утворення окружних господарських судів : Указ Президента України від 29.12.2017 № 453/2017 [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/453/2017> (Дата звернення: 03.12.2025.)
7. Про утворення та ліквідацію районів : Постанова Верховної Ради України від 17.07.2020 № 807-IX [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20> (Дата звернення: 03.12.2025.)
8. Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” щодо визначення територіальної підсудності судових справ : Закон України від 03.03.2022 № 2112-IX [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2112-20> (Дата звернення: 03.12.2025.)
9. Про затвердження Указу Президента України “Про введення воєнного стану в Україні” : Закон України від 24.02.2022 № 2102-IX

[Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20> (Дата звернення: 03.12.2025.)

10. Про доступ до судових рішень : Закон України від 22.12.2005 № 3262-IV [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15> (Дата звернення: 03.12.2025.)

11. Про визначення кількості суддів в окружних господарських судах : Наказ Державної судової адміністрації України від 25.04.2019 № 418 [Електронний ресурс]. URL: https://dsa.court.gov.ua/userfiles/media_N_418_19.pdf (Дата звернення: 03.12.2025.)

12. Звіт про результати аудиту ефективності використання бюджетних коштів на здійснення заходів з ліквідації судів в Україні (матеріали Рахункової палати) [Електронний ресурс]. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2023//Zvit_17-3_2023.pdf (Дата звернення: 03.12.2025.)

13. Рішення Рахункової палати від 22.08.2023 № 17-3 (щодо розгляду звіту аудиту) [Електронний ресурс]. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2023/17-3_2023/R_RP_17-3_2023.pdf (Дата звернення: 03.12.2025.)

14. Розпорядження Верховного Суду від 22.03.2022 № 12/0/9-22 (щодо зміни територіальної підсудності в умовах воєнного стану) [Електронний ресурс]. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_22_03_2022_12.pdf (Дата звернення: 03.12.2025.)

15. Сердюк В. В. Судовий округ та адміністративно-територіальна одиниця: співвідношення понять (аналітичні матеріали) [Електронний ресурс]. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32447.pdf> (Дата звернення: 03.12.2025.)

16. Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади : монографія Харків, 2010. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAF_2011/Brincev_2010.pdf (Дата звернення: 05.11.2025.)

17. Комаров В. В., Васильєв С. В.. Навчально-методичний посібник Судочинство в господарських судах, уклад.: В. В. Комаров, С. В. Васильєв. Харків : Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2017: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/463> (Дата звернення: 05.11.2025).

18. Комаров В. В. Судова юрисдикція: поняття, критерії розмежування та значення для ефективного судового захисту (фрагмент наукового видання) URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17371/1/Komarov_542-573.pdf (Дата звернення: 05.11.2025).

19. Козюбра М. І. Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог : наук. праця URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/verhovenstva.pdf> (Дата звернення: 05.11.2025).

20. Резнікова В. Штраф як форма господарсько-процесуальної відповідальності: наук. стаття [Електронний ресурс]. URL: https://jnas.nbuuv.gov.ua/j-pdf/prukr_2020_7_9.pdf (Дата звернення: 05.11.2025).

21. Фурса С. Я. Судова юрисдикція та проблеми її розмежування в Україні : монографія URL: https://fpk.in.ua/pravo/Fursa_Sudova_yurysdyktsiya.pdf (Дата звернення: 05.11.2025).

22. Гусаров М. Функціональні повноваження суду у стадіях судового розгляду [Електронний ресурс]. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/Gusarov_136-142.pdf (Дата звернення: 05.11.2025).

23. Мелех Л. В. Господарський процес України (навчально-методичні матеріали) [Електронний ресурс]. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/.pdf> (Дата звернення: 05.11.2025).

24. Кібенко О. Розмежування юрисдикції: підходи Великої Палати Верховного Суду (матеріали/презентація) [Електронний ресурс]. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Kibenko_2_2020_12_07.pdf (Дата звернення: 05.11.2025).

25. Банасько О. Розмежування юрисдикції та підсудності у господарському судочинстві (аналітичні матеріали) [Електронний ресурс]. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/Banasko_rozmezyvanna%20jurusdukcii.pdf (Дата звернення: 05.11.2025).

26. Вища кваліфікаційна комісія суддів України. Добір на посаду судді місцевого суду (офіційний розділ) [Електронний ресурс]. URL: <https://vkksu.gov.ua/rubric/dobir-na-posadu-suddi> (Дата звернення: 05.11.2025).